

ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM

NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Pelesz Nelli

**A szegedi Királyi Katholikus Tanítóképző Intézet
története a két világháború között**

Témavezetők:

Dr. Fizel Natasa intézetvezető főiskolai docens

Prof. Dr. Pukánszky Béla egyetemi tanár

Eger

2025

Tartalom

1.	A kutatás céljai.....	3
2.	A kutatás módszerei és forrásai	3
3.	A kutatás főbb eredményeinek összefoglalása.....	5
3.1.	Az intézet története 1844-1938 között	5
3.2.	Az intézet tanárai	7
3.3.	Az intézet diákjai	8
3.4.	A Magyar Tanítójelöltek Lapja	8
3.5.	A tanítás tartalma és módszerei.....	9
3.6.	Gyakorlati képzés.....	9
3.7.	Az oktatás tárgyi feltételei	10
4.	Összegzés.....	11
5.	Irodalom.....	13

1. A kutatás céljai

Dolgozatomban a magyar tanítóképzés két világháború közötti időszakának változásait vizsgálom, elsősorban annak lokális dimenzióit, a szegedi Királyi Katholikus Tanítóképző Intézet működésének feltárásával. A vizsgálat során az események és adatok nem pusztán leírását, azaz analitikus, diakrón vizsgálatát tűztem ki célul - bár más szempontból annak is van létjogosultsága -, hanem szintetizáló, összevetéseken alapuló megértésre törekedtem. Ehhez szükséges volt a téma egyfajta speciális szempontrendszer szerinti megközelítése. Az ilyen jellegű kutatásokban ez lehet akár helytörténeti, kultúrtörténeti, szociológiai stb. megközelítés, a legfontosabb, hogy egységes szervezőerőként működjön a források válogatása és kritikája során. Jelen kutatásban a pedagógiai látásmód és szempontrendszer jelenti ezt a szervezőerőt: egy intézmény történetének áttekintésével, feltáró vizsgálataimat egy meghatározott időszakra korlátozva keresem azt a problémátörténeti csomópontot vagy csomópontokat, amelyek a történeti eszközökkel megvalósított neveléstudományi kutatás sajátjai.

Vizsgálataim során egyrészt professzionalizáció-történeti szempontokat kapcsoltam be, amennyiben a tanítóképzés felsőfokúvá tételével kapcsolatos elképzeléseket és vitákat is elemeztem, illetve a szakmai öndefiníciót támogató, tudományosan megalapozott tanítói tudás megszerzésének terepeként tekintettem vizsgálatom tárgyára. Másrészt az intézmény sajátos profiljának megrajzolásával az iskolaethosz, iskolai klíma megragadására is kísérletet tettem a tanárok és diákok világának közelebb hozásával.

A kutatás elsődleges célja a Szegedi Királyi Katholikus Tanítóképző-intézet két világháború közötti történetének bemutatása. További célt jelent az említett időszakra vonatkozó pedagógiai tevékenység feltárása, tartalmainak és módszereinek ismertetése, mozgatórugóinak ábrázolása, a pedagógusokat ért hatásrendszer összegzése. A helyi folyamatok országos keretben történő elhelyezése is a célok között szerepel: vizsgálom, hogyan jelentek meg az országos oktatáspolitikai vagy akár pedagógiai jellegű kihívások az intézményben, milyen válaszokat fogalmaztak meg helyben, és hogyan hatottak vissza a lokális kezdeményezések a szélesebb körű szakmai diskurzusra. A vizsgálat tárgya az is, hogy tanítóképzés cél- és feladatrendszerének apró lépésekben történő átalakítása hogyan mutatkozott meg a Szegeden megvalósított hivatásra nevelésben, hogyan képzelték el az ideális tanítót, miként vélekedtek a hivatásról a diákok és tanárok.

2. A kutatás módszerei és forrásai

Neveléstörténeti kontextusban óvakodnunk kell attól, hogy az egyedi meglátásokból általános következtetéseket vonjunk le, de ez nem akadályozhatja meg a kutatókat abban, hogy a regionális érvényességű vizsgálatok eredményeit elhelyezzék a tágabb megközelítések spektrumán. Ezen kívül további feladatot jelent a prezentizmus veszélyének, a múlt emlékezetpolitikai felhasználásának elhárítása is, ezért ki kell jelölni a jelennel való összekapcsolás határait (Somogyvári, 2024). A kutatás során a mikrotörténeti megközelítést alkalmaztam. A mikrotörténelem viszonylag jól körülhatárolható kisebb egységek (egy esemény, személy, család vagy szűkebb közösség) intenzív vizsgálatát jelenti, amelynek során a kutató nem „*teleszkóppal, hanem mikroszkóppal vizsgálja tárgyát.*” (Szijártó, 2021, 336. o.). A mikrotörténelem mégis több mint mikroszintre irányuló vizsgálat. A léptékváltás, azaz a vizsgálati lépték lekicsinyítése nem egyenlő a vizsgált tárgy mikroszintű voltával, a hangsúly a

módszeren van: a dokumentációs anyag intenzív vizsgálatán. (Szijártó, 2003). A mélyfúrászerű kutatás mégsem pusztán esettanulmány, hanem a korlátok figyelembevételével mellett általános történeti kérdésekre is keresi a választ.

A mikrotörténeti megközelítés azért is hasznos, mert a „*múltbéli embereket nem a mélyben működő nagy történelmi erők bábjaiként ábrázolja, hanem tudatos cselekvőknek tekinti őket.*” (Szijártó, 2021, 337. o.) Kutatásomban erre különös hangsúlyt helyezek. Az intézmény tanárait és diákjait számtalan kihívás elé állító kor vizsgálatakor megfigyelem, milyen egyedi válaszokat alakítottak ki, hogyan próbáltak alkalmazkodni vagy éppen különutasként boldogulni a változó körülmények között. Ez teszi lehetővé az egyéni arculat és helyi hagyományok megragadását. Magunk is egyetértünk azzal a kultúrtörténeti jellegű megközelítéssel, amely szerint „*nem szabad a történetírásban figyelmen kívül hagyni a történeti cselekvők világérzését [...] a magyarázatra és a megértésre együtt kell törekedni.*” (Szijártó, 2021, 360. o.). Természetesen a megközelítés erősen kultúrtörténeti beágyazottságú, de nem annak egyik irányzata, hanem neveléstudományi szempontrendszere miatt egy speciális viszonyulást jelent. A mikrotörténelem felfogható egyfajta érzékenységgént, jól meghatározható figyelem formájában, a történeti tárgyak kezelésének mikéntjeként, akár egyfajta attitűdként is értelmezhető. (Simon, 2010) Az irányzat által fémjelzett munkák mikroperspektívából láttatják a helyi társadalom egyes csoportjait, ezáltal *minőségileg* új képet vázolnak fel az adott korról is. Az ilyen jellegű elemzések nem pusztán illusztrációk, hanem az értelmezésnek a kvantitatív módszerekkel egyenrangú, akár komplementer eszközei lehetnek. A makrovizsgálatok eredményeinek újfajta értelmezésére, egyenesen kontrolljára, vagy esetleg finomítására, módosítására is lehetőséget adnak. (K. Horváth, 2010) A mikrotörténelem gyakorlatilag új dimenziót ad a történelmi folyamatnak, és képes megjeleníteni a saját célokkal és stratégiákkal rendelkező cselekvő egyéneket, valamint azok életvilágát. Utóbbi alatt normák, értékek és szimbólumok egész rendszerét értjük, amely felfogható kulturális entitásként is. Richard von Dülmen szerint ezen túlmenően a kultúrát a társadalmi tapasztalatok, viszonyok és az életgyakorlat összessége alkotja. Előbbiek nem darabolhatók fel külön gazdaságra, politikára, kultúrára stb., mindez együtt alkotja a hétköznapi életgyakorlat megnyilvánulásait. Az étkezés, ruházkodás, lakáson kívül pl. az egyén társas kapcsolatokban játszott szereprepertoárja alkotja ezt a dinamikus fogalmat. (Gyáni, 1997) Éppen ezért az események egymásutánosságának bemutatása is célom, de nem csak a hagyományos, lineáris, historizáló felfogásban, hanem - némileg posztmodern megközelítéssel - a valamikori élmények, tapasztalatok megragadása által a helyi csoportidentitás, estünkben iskolai profil mibenlétére is rákérdezek. (Bíró – Pap, 2007) A kutatás során a neveléstörténet hagyományos módszerét követtem: az elsődleges források kiválasztása és feltárása történt meg a kutatás első szakaszában. Az interpretációhoz szükséges megfelelő szintű belső forráskritika érdekében tekintettel voltam az őszinteség és egzaktitás kritériumaira is. Az értelmezés szakaszában a korabeli és a későbbi másodlagos forrásokat, a szakirodalmi bázist is felhasználtam. Ezt követte a szintézisalkotás és a történeti expozíció.

A kutatás alapvetően eddig kiadatlan elsődleges források feltárását és feldolgozását valósítja meg. Az iratok oroszlánrésze a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárában őrzött anyagból származik. A tanítóképzővel kapcsolatos nagyszámú dokumentum közül a vizsgált időszakra vonatkozóan sokszínű forrásanyag érhető el. Iskolai előmeneteli naplók, egyház- és iskolalátogatási jegyzőkönyvek, tanfelügyelői jelentések és levelezések, rendes havi és módszeres tantestületi értekezletek jegyzőkönyvei, hivatalos és magánlevelek, kimutatások, tervrajzok stb. A Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár anyaga is gazdag releváns dokumentumokban, a kutatás értékes forrásait képezték az itt őrzött püspöki leiratok, levelek, valamint az intézet igazgatójának, Becker Vendelnek a teljes irathagyatéka. Vass József hittanár publikálatlan kézírata is rendkívül hasznosnak bizonyult. Jelentős számú

információval szolgáltak az évről évre kiadott Értesítők, az 1920 és 1938 között napvilágot látott kiadványok tartalmát is részletesen vizsgáltam.

További fontos forrást jelentett az intézet diáklapja, a Magyar Tanítójelöltek Lapja. Vizsgálatát hagyományos szövegelemzéssel és számítógéppel támogatott tartalomelemzés során MaxQda2020 programmal végeztem el. Az így kialakított módszertani sokféleség lehet a garancia arra, hogy a hagyományos, továbbra sem nélkülözhető narratív szövegelemzés olyan megközelítésekkel egészüljön ki, amelyek „rögzítik és értelmezik a kontextusfüggően megjeleníthető eseményeket, képeket, szituációkat, melyekkel kapcsolatban egyedi állításokat, majd további vizsgálatok alapján általános érvényű kijelentéseket fogalmazhatunk meg. Továbbá kiválóan használhatók a rejtett és helyzetfüggő elemek feltárására, segítségükkel betekintést nyerhetünk az emberek mindennapi világának működésébe, megérthetjük azokat az ok-okozati összefüggéseket, amelyek a humán valóság konstruálásában láthatóan vagy rejtetten közreműködnek.” (Sántha, 2013, 11. o.) A számítógéppel támogatott tartalomelemzés olyan kvalitatív módszer, amely lehetővé teszi, hogy helyzetfüggő és részletgazdag adatok alapján megértsünk társadalmi csoportokat, helyzeteket, interakciókat, szerepeket, eseményeket. A kvalitatív paradigma szerint haladó elemzéseket követve, a kódolás és kvalitatív elemzés, illetve a kódolás és kvantitatív, leíró statisztikai elemzés útvonalát igyekeztem követni, a megbízhatóság és érvényesség biztosítása érdekében. (Sántha, 2022) Utóbbi növelése érdekében a triangulációt sajátos módon valósítottam meg: a többféle adatforrás és módszer alkalmazásával. A sajtó mellett a levéltári források sokasága, a tartalomelemzés során megvalósított statisztikai vizsgálat mellett pedig a narratív szövegelemzés elvégzése biztosítja a különböző módszerek és nézőpontok összhangját.

3. A kutatás főbb eredményeinek összefoglalása

3.1. Az intézet története 1844-1938 között

A szegedi képzés megszervezésének igénye egyházi körökből indult ki, főpapok támogatásával, az állammal és a várossal kialakított együttműködésben. A szegedi képző ünnepélyes megnyitására 1844 októberében került sor. Az intézet hallgatóinak száma az induláskor 33 fő volt. Az oktatók 1845-ben bajorországi tanulmányúton vettek részt. A képző nagy reményekkel kezdte meg a működését, ezzel párhuzamosan azonban hamar látszódni kezdtek a nehézségek is, elsősorban anyagi téren. Az intézmény a szabadságharc alatt elnéptelenedett, az önkényuralom éveiben a fennmaradásért küzdött. A nehézségek ellenére a tanulmányi színvonal mégsem csökkent, például a nagy tekintélyű neveléstudós, Lubrich Ágost, majd az új olvasástanítási módszertant bevezető Bárány Ignác működött az intézményben. Az időközben háromévfolyamúvá szervezett képzőben az 1879-ben bekövetkezett nagy árvíz óriási károkat okozott. Városi és egyházmegyei források mozgósításával sikerült újjászervezni az intézetet, sőt, 1883-ban az első katolikus tanítóképző lett az országban, amely négyévfolyamú volt, és saját gyakorlóiskolával is rendelkezett. Eddigre már jól érzékelhetővé vált az iskola egyik fő irányvonala, a gyakorlati életre nevelés. A kezdetektől fogva nagy gondot fordítottak erre a területre, és később is, az intézet fennállásának teljes időtartama alatt fontos szerepet játszott a képzésben. Az újonnan kialakított tangazdaságban újabb tartalmakat is bevezettek a képzésbe. 1894-ben az intézet új épületbe

költözött, 1897-ben pedig a kor közéleti szokásaihoz igazított, alapos és részletes, az Értesítő által nyomtatott formában is mindenki számára elérhető Rendtartási Szabályzatot adtak ki. A 19. század végére az intézet diákjainak létszáma 70–90 fő között mozgott, többségük római katolikus, szegedi vagy Szeged környéki volt, nagyobb számban magyar vagy német anyanyelvű földművesek, iparosok, tanítók gyermekei. A tanárok aktív közéleti részvétele és szakmai működése már a 19. század folyamán bizonyítást nyert, az értesítők rendszeres megjelentetésével azonban maga a képző is széles körben ismertté és láthatóvá tette a tanárok pedagógiai egyéniségét és szerteágazó tevékenységeiket, mivel beszámoltak zeneszerző, tankönyvíró, sportszervező stb. tevékenységükről. A tanárok példáját követve, és persze szigorú pedagógiai, hivatásra nevelő megfontolások alapján alakították ki a diákok önképzési lehetőségeit is. A századelő kétségtelenül az egyesületi élet kialakulásának és felvirágzásának korszaka. Az egyesületi élet kiszélesedéséhez kellő alapot biztosított a diákság létszámának növekedése, a tanítójelöltek száma ebben a tanévben már meghaladta a 150 főt. Az 1906–1907. tanévben az intézet bővítették, a tornatermet építettek. 1909-től váltak jogosulttá a tanárok fizetésekiegészítő államsegély igénybevételére. Az eddig is szerteágazó tevékenység további elemekkel bővült, amikor is az intézet egyre kiterjedtebb módon vállalt szerepet a kántorképzésben. Az egyházzenei tevékenység mellett további újdonságként jelent meg a Gyermektanulmányi Társaság szegedi szervezetével való együttműködés: a diákok tanulmányi sétákon, kirándulásokon vettek részt, látogatták az értekezleteket. Szintén a tanítóképzőhöz kapcsolódik új kezdeményezésként az első szegedi gazdasági szakoktatási intézmény, a m. kir. gazdasági tanári tanszék, amelyet a tanítóképző intézethez kapcsolva létesített a Földművelésügyi Minisztérium. 1913 szeptemberében 37 tanulóval pedig megnyitották a gazdasági ismétlőiskolát is. Az első világháború kitörése új fejezetet nyitott az intézet történetében is. Az iskola élete teljesen felbolydult, a leírások tanúsága szerint igyekeztek megőrizni a jól kialakított mindennapi rutint, sok esetben azonban ez nem volt lehetséges. A háború igénybe vette az intézet anyagi és emberi erőforrásait a legteljesebb mértékben, 1918-ra már igazán súlyos nehézségekkel néztek szembe. A világháború utáni talpraállás időszaka nem indult zökkenőmentesen, és bár 1923-ban a Boldogasszony sugárútról végre a Temesvári körút 38. szám alatti új épületbe költözhetett az intézet, az átmenet addig eltelt évei komoly kihívásokkal tették próbára az egész magyar társadalmat, benne a szegedi tanítóképzőt is. A trianoni események miatt a temesvári állami képző kiutasított tanárai közül többen Szegeden nyertek ideiglenes vagy végleges elhelyezést, a fluktuáció ebben az időszakban kifejezetten nagymértékűvé vált. A sok nehézség után végül sikeresen tető alá hozott új épületkomplexumba való beköltözés új korszak kezdetét jelentette. „A kiváló tanári kar létszáma ekkor 18–20 főre emelkedett. A képzés jelentősen korszerűsödött, a tanítási órán kívüli nevelés, képzés területei évről évre bővültek, az intézet felszereltsége új könyvekkel, folyóiratokkal, tanítási eszközökkel gazdagodott, korszerűsödött a kántorképzés, kitűnő internátus működött. Kétségtelen, hogy a Szegedi Kir. Kath. Tanítóképző Intézet dr. Becker Vendel igazgatása idején érte el fénykorát.” (Csillik – Gácsér, 1994, 24.). Öt évre növekedett a képzési idő, 1923-ban megkezdte működését az Ifjúsági Vöröskereszt intézeti szervezete. A következő évben megalakult az 555. számú Csajághy Sándor cserkészcsapat, 1925 márciusában pedig az Ifjúsági Egyesület (*Értesítő*, 1925). 1926-tól adták ki a Szegedi Tanítójelöltek Lapja néven indult, majd hamarosan Magyar Tanítójelöltek Lapja címmel megjelent, a maga nemében egyedülálló diáklapot. A szegedi kezdeményezésként indult folyóiratot teljes mértékben a diákok írták és szerkesztették. A folyóirat gyorsan népszerűvé vált a fiatalok körében és országos hatókörűvé terjeszkedett. Az évtized végére tovább bővült az intézet tevékenysége azáltal, ahogy egyre aktívabb szerepet vállaltak a levelezőoktatás és az iskolán kívüli népművelés, valamint a gazdasági szakoktatás fejlesztésében és kiterjesztésében. A végzett tanítók számára lelkigyakorlatokat és továbbképző tanfolyamokat tartottak. Az elmélet és gyakorlat összehangolására továbbra is nagy hangsúlyt fektettek, a világnézetű nevelés mellett. 1929-ben új szervezet, a Foederatio Americana

Szegediensis XLV. Corporatio-ja kezdte meg működését (*Értesítő*, 1930). A szegedi tanfelügyelőség megbízásából a tanári kar tagjai rendszeresen látogatták a szegedi és Szeged környéki elemi iskolákat, pedagógiai szakismereti előadásokat tartottak. A tanítóképző-intézeti tanárképzés Szegedre kerülése után az intézet egyben gyakorlóhelyé is vált, a tanárok pedagógiai-módszertani tudása még inkább felértékelődött. A harmincas években tovább folytatódott a gyarapodás. 1937-ben az újonnan épített zenepavilont vehették birtokukba a diákok, a következő évben pedig olvasótermet alakítottak ki számukra. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium az egyházmegyei főhatóság előterjesztésével összhangban egy harmadik gyakorlóiskolát is szervezett az intézettel kapcsolatban (ezeket A, B, és C jelzésekkel illették). A gazdasági oktatás továbbfejlesztésének részeként egy gazdasági szaktanári állást alapítottak. 1938 új korszak kezdetét jelentette a képzőben. A középiskolai reform nagymértékben átalakította a tanítóképzést is, az intézet már új elnevezéssel nyitotta meg kapuit. Szegedi Királyi Katholikus Líceum és Tanítóképző Intézetként szerepelt ezután az iratokban, négyéves, érettségig adó középiskolává vált, amelyre kétéves, felsőfokú tanítóképző akadémia épült. A valóságban azonban egyáltalán nem a tervek szerint alakult a képzés, közbeszóltak a világháborús események. Ekkor már egyértelműen a következő években lezajlott események árnyéka vetült az intézményre: a háború pusztításai végül az intézetet sem kímélték, az épületekben károk keletkeztek, a növendékek közül többen elesetek. 1945-ben Beckert nyugdíjba kényszerítették, Katona Miklós vette át az intézmény vezetését. Az ezt követő években az iskola többször költözött, majd 1948-ban államosították. Sűrű átszervezések után 1958-ban felsőfokúvá vált, amikor is egyesítették a tanítónőképzővel, 1963-ban aztán végleg megszüntették.

3.2. Az intézet tanárai

A fenntartó törekedett arra, hogy az egyes tantárgyakat megfelelő szakos tanárok oktassák, heti óraszámuk státuszról és szaktól függően széles intervallumon belül, 4–20 óra között mozgott. A tantestület törzstagjainak számítottak a gyakorlósiskolai tanítók is. Az értesítőkből közzétett adatok szerint a tanári karban időnként történtek változások, a viszonylagos állandóságot a testület kis létszáma, családias jellege (hosszú távon nagyjából 12–14 fő volt alkalmazásban), és az igazgató személye biztosította. A testület munkájában részt vettek a viszonylag sűrűn változó óraadó tanárok is, ők elsősorban a készségtárgyakat, rajzot, zenét oktatták. A vizsgált időszakban a tanári kar kilenc tagja rendelkezett doktori fokozattal, illetve többségük képesített tanítóképző-intézeti tanár volt, ezen kívül néhányan polgári iskolai tanári, vagy középiskolai tanári végzettséggel vettek részt az oktatómunkában, míg a gazdasági ismereteket oktató tanerők általában gazdasági akadémia végzettséggel rendelkeztek. Általában jó kollegiális viszonyok jellemezték az intézetet, harmonikusan együtt tudtak működni a mindennapokban. Alapvetően a tantestület kifelé egységes volt, felkészülten és hatékonyan reagált a kihívásokra, és jellemzően inkább együttműködő magatartást tanúsítottak egymással szemben, sikerült közösséggé formálódniuk. Rendszeresen látogatták egymás óráit, hospitáltak a gyakorlóiskolában, és továbbképzéseken is részt vettek. A mindennapi kapcsolattartás során jól bevált menetrend szerint vitatták meg a felmerülő ügyeket. Rendszeres havi értekezleteket tartottak, emellett módszeres értekezleten vitatták meg az őket foglalkoztató pedagógiai kérdéseket. Több esetben foglalkoztak a tanítói szakma jövőjével, a felsőfokú képzés lehetőségével is. E tekintetben az igazgató, Becker Vendel munkássága kiemelkedő. A tanári kar tagjai élénk közéleti tevékenységet folytattak, számos területen aktívan képviselték az intézetet és a tanítóképzés világát.

3.3. Az intézet diákjai

Az intézet 104 éves fennállása alatt mintegy 2350 okleveles tanítót képzett, az általunk vizsgált időszakban (1920–1938) 548 fő szerzett oklevelet. Évenként nagyjából 53 (1921–1922) és 213 (1932–1933) között mozgott a tanulói létszám. Az intézet diákjaira vonatkozó adatok az Értesítők vizsgált évfolyamaiban a névsorok és összesítő statisztikai táblák alapján kerültek feldolgozásra. A végzettség nélkül távozők aránya alacsony volt, köszönhetően - több más mellett - a gondos kiválasztási eljárásnak. A képző tanulóinak nagy többsége, több mint 90%-a római katolikus vallású volt. A reformátusok 2–3%-os, az evangélikusok 1–2%-os arányt képviseltek. Rajtuk kívül néhány görögkatolikus, görög keleti, izraelita és unitárius növendék is járt az intézetbe. A magyar anyanyelvűek aránya minden évfolyamban 90% felett volt, rajtuk kívül 3–4% százalék körül mozgott a német anyanyelvűek aránya. Kis számban részt vettek még az oktatásban magukat szerb, szlovák, román, bolgár, rutén és cseh nyelvűnek vallók is. Az iskola beiskolázási területe meglehetősen széles volt, 1920 előtt az ország vármegyéinek mintegy 78%-ból érkeztek tanulók, 1920 után pedig minden megyéből vettek fel diákokat. A legtöbbet természetesen Szegedről, de nagy számban jöttek növendékek Csongrád, Csanád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Torontál és Békés megyéből is (*Csillik – Gácsér*, 1994). A legtöbben az évek nagy többségében iparos vagy közlekedésben, kereskedelemben dolgozók gyerekei voltak. Őket követték létszámban az értelmiségi szülők gyerekei, akik lehetek lelkészek, tanárok, ügyvédek, orvosok, köztisztviselők, vagy más értelmiségiek. Az egyéb foglalkozásúak gyerekei hasonló létszámban szerepelnek. Ide soroltuk be a rendfenntartó és katonai foglalkozásokat, a magánzók és a nyugdíjasok gyerekeit. A vizsgált időszak második felében már jellemzően ez utóbbi kategória volt a legnépesebb az egyéb csoporton belül. Szinte minden évben a mezőgazdaságban dolgozók gyerekei voltak a legkevesebben. A diákok magatartását és szorgalmát figyelemmel kísérték, a tanári értekezleteken a problémákat megbeszélték. A diákok napirendjének szerves részét képezte, hogy a kötelező tanítási órákon túl részt vegyenek gyűjtőmunkában, pályázatok készítésében, önképzőkori tevékenységben, versenyeken stb. A képző támogatta a sokoldalú önfejlesztési lehetőségeket, segítve ezzel a diákok önismeretének fokozását, képességeinek formálását, tudásuk elmélyítését. Változatos fórumokat biztosítottak erre a célra, hogy minden tanuló a saját személyiségének, érdeklődési körének megfelelő lehetőséggel tudjon élni (Mária Kongregáció, Önképzőkör, Foederatio Emericana Szegediensis, Csajághy Sándor Cserkészcsapat, Segítő Egyesület, Ifjúsági Vöröskereszt, Tomori Sportkör, Énekkar). Arra is gondot fordítottak, hogy a résztvevők aktívan gondolkozzanak, dolgozzanak együtt, szerepeljenek stb., mert így tudtak valódi közösséggé formálódni.

3.4. A Magyar Tanítójelöltek Lapja

Az elemzés tárgya az intézet diáklapja, a Magyar Tanítójelöltek Lapja című folyóirat volt. A lap 1926 és 1938 között jelent meg, előbb, 1928-ig Szegedi Tanítójelöltek Lapja címmel. Az eredetileg önképzőkori kiadványból rövid idő alatt országos hatókörű, több ezres olvasótáborral büszkélkedő, tartalmas diáklappá vált. Terjedelmében és színvonalában is végig fejlődőképes maradt, és amely fennállásának több mint egy évtizede alatt ilyen széles körű érdeklődésre tarthatott számot. Kizárólag diákok által alapított, írt, szerkesztett és működtetett újság volt, ezért tetten érhető benne az életkori sajátosságoknak megfelelő, tipikus kamaszproblémák mellett a csak rájuk, a hivatásra nevelésben részt vevő pedagógusjelöltekre jellemző látásmód, egyfajta pedagógiai ihletettség. Azt vizsgáltuk, hogy a tanítónövendékek,

mint foglalkozási csoportjuk leendő tagjai, szakmai szocializációjuk során milyen tartalmakat és szempontokat tartottak nyilvános vitára érdemesnek, milyen fókuszok mentén tematizálták hivatásukat és az arra való felkészülést, illetve milyen önreflektív dimenziókat kapcsoltak be. 29 képzőből érkeztek írások, 331 lány és 589 fiú szerzőtől. A pedagógiai gondolkodásmód és az azt eredményező szakmai identitásképző folyamatok feltárását elméletvezérelt, emellett azonban a szöveg jellegzetességeit is figyelembe vevő, induktív jellegű intrakódolás tette lehetővé. A vizsgálat során kézi kódolással összesen 3428 esetben rendeltünk hozzá a szövegrészekhez 19 kódot. Hat téma esetén további alkódokat határoztunk meg. A részletes elemzés során egyfajta útkeresés, lassú profilváltás nyert igazolást, melynek lényege abban áll, hogy a kezdeti bizonytalanság, „iskolás” tematikai variációk sokasága után (leggyakoribb témák: humor, természettudomány, pedagógia, reklám) némileg fajsúlyosabb, átgondoltabb, komolyabb tárgyakat vitattak meg a lap hasábjain. Túlsúlyba kerültek a „gyermek”, „lélek”, „vallás” „pedagógia” kódokkal ellátott cikkek, amellett, hogy a vizsgált évfolyamokban mindvégig egyenletes eloszlást mutattak a „magyarság” és a „hivatás” témáit részletező írások. A szógyakorisági vizsgálatok továbbá igazolták, a legnagyobb mértékben kimondottan pregnáns, értéktelített fogalmak (*magyar, szent, szép, asszony, gyermek, élet, Isten* stb.) szerepeltek nagy számban. A sokszínű írások két tematikai fókusz mentén rendeződnek: az *én* és a *világ* súlypontjaihoz kapcsolódó témák jelentik az önértelmezés stratégiáinak sorvezetőit.

3.5. A tanítás tartalma és módszerei

A szegedi intézet felekezeti képző volt ugyan, de a katolikus főhatóság utasítására az állami tantervnek megfelelően oktattak. Konstruktív módon viszonyultak az előírásokhoz, amennyiben maradéktalanul betartották azokat, de a helyi tanmenet kialakításával igyekeztek azt a saját képükre formálni és a lehető legnagyobb mértékben a diákok igényeihez szabni. Előnyben részesítették a kifejezetten tanítóképzők számára készített, katolikus szemléletű tankönyveket (leginkább a Szent István Társulat kiadványait), de nem zárkóztak el egyéb, középiskolákban használt munkáktól sem, valamint maguk is írtak gyakorlatias, később országos használatúvá vált jegyzeteket. Nagy előrelépést jelentett a gazdasági szakoktatás megszervezése, ezzel kapcsolatban Becker Vendel egy teljes reformprogramot vázolt fel a tervezett szaktanító-képző főiskola ismertetésekor. További fontos szegedi kezdeményezés volt az 1931-ben indult, az országban elsőként engedélyezett iskolán kívüli népművelési tanfolyam. Az intézet oktatói a lehető leggyakorlatiasabban, életszerűbben, gyakorló szakemberekkel együttműködve dolgozták ki az elsajátítandó tartalmakat. Lépést tartottak az aktuális eseményekkel és kihívásokkal, az országos tudományos és szakmai diskurzust figyelemmel kísérték és annak aktív alakítóiként léptek fel, mindezt úgy, hogy elsősorban helyben igyekeztek hasznosítani az eredményeket és a megszerzett tudásukat. Sűrűn vettek részt továbbképzéseken, módszertani kultúrájukat folyamatosan fejlesztették. Részletes, összehangolt helyi tanmenetet, aktualizált óraterveket készítettek.

3.6. Gyakorlati képzés

A gyakorlati képzés az intézet mind a négy évfolyamára kiterjedt, hiszen a növendékek bejártak a gyakorló-iskolába hospitálni. Ez nem jelentett passzív megfigyelést, foglalkoztatták a gyerekeket, méréseket és egyszerűbb kísérleteket végeztek. Megfelelő szempontrendszer

mentén, a fokozatosság elvét szem előtt tartva építették fel a tanítójelöltek gyakorlatait. A dolgozatban vizsgáltuk a gyakorlóiskolai tanítók kiválasztásának mikéntjét is, itt a szaktudás mellett elsősorban a pedagógiai egyéniségre helyezték a hangsúlyt. A tanítóképző intézet diákjai a hospitálásokat és gyakorló tanításokat követően tanítóképesítő vizsgát tettek. Azt megelőzően is minden évben osztályképesítő vizsgákon vettek részt, tehát évről-évre számot adtak tudásuk előrehaladásáról. A befejező képesítővizsgákon előbb írásban vizsgáztak neveléstudományokból, magyar nyelv és irodalomból, majd előbbieik sikere esetén szóbeli vizsgák következtek május-június hónapokban. Nagy változást és egyben szakmai előrelépést jelentett az intézet számára a tanítóképző-intézeti tanárképzés Szegedre kerülése. A katolikus intézet ezzel gyakorlóintézménnyé vált. Az Apponyi-kollégium a szegedi intézményekkel együttműködve biztosította a tanárjelöltek elméleti és gyakorlati képzését. Az első szegedi évfolyam 1929 őszén indult. A tanítóképző intézet saját hatáskörében szabályozta a gyakorlati edukáció lefolyását. A tanulóknak külön a gyakorlati oktatással kapcsolatos teoretikus stúdiumok hallgatását is előírták. A gyakorlati tanítás részei voltak a tanítási órák látogatása, vezető pedagógussal folytatott megbeszélések, tanítás, az iskola adminisztrációjában való részvétel, hetenként egy alkalommal kollektív tanácskozás. Mind az első, mind a másodéves hallgatóknak 20 óra heti tanítás volt előírva, melynek egy részét a tanítóképzőben, másik részét pedig annak gyakorló iskolájában kellett letölteni (Kiss, 2010). A képző tanárainak véleménye szerint a jelöltek „*komoly nevelői magatartást tanúsítottak és lelkiismeretes munkát végeztek.*” (Tóth, 1996, 116.).

3.7. Az oktatás tárgyi feltételei

Az általunk vizsgált időszak kezdetén nem állt rendelkezésre megfelelő épület. 1923-ra sikerült kialakítani az újszegedi liget szomszédságában az új épületet, hogy az intézet korszerű körülmények között folytathassa működését. Itt négy, különálló, tágas udvarban elhelyezett pavilonszerű épületet hoztak létre, amelyekben torantermek, szertárak, internátusi munka- és hálótermek kaptak helyet. Ezek a helyiségek már teljes mértékben megfeleltek a tanítóképzés céljainak. Az udvart igyekeztek parkosítani, kutat fűrattak, medencét és sziklakertet is létesítettek, játszótér és futópálya is a rendelkezésükre állt. Az intézethez szorosan kapcsolódott az internátus, melyben körülbelül 110 növendék elhelyezésére nyílt mód. Az internátus vezetője az intézet igazgatója volt. Az élelmezést, a konyha működtetését a Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérekre bízta. Az intézet vezetése igyekezett biztosítani a megfelelő eszközöket azzal is, hogy folyamatosan gyarapították a különböző szertárak állományát. A természetrajz- vegytani, fizikai, zenei, rajz- és kézimunka, gazdasági és testnevelési szertár felszerelését több forrásból (püspöki segélyek, magánadományok), fokozatosan építették, évről-évre bővült a rendelkezésre álló eszközök köre. Az intézetben több könyvtár is működött: külön tanári, pedagógiai, természetrajzi gyűjtemény, de tartottak természettudományi, művészeti munkákat is. Saját könyvtárral rendelkezett a gyakorlóiskola, és az intézet keretein belül működő egyesületek is kezeltek kisebb könyvtári állományt. Kifejezett célként állapították meg úgy a szakmai, mint a közéleti tájékozottság kialakítását a könyvek, folyóiratok rendszeres tanulmányozásának segítségével. A szakkönyvtárak nemcsak könyveket, hanem folyóiratokat is tartottak az állományukban, azokat mind a tanárok, mind a

diákok sűrűn forgatták. A tanárok a rendes havi értekezletek végén beszámoltak az olvasottakról, megvitatták az időszerű témákat.

4. Összegzés

A pedagógusszakma mibenlétéről, a tanítói tudásról való gondolkodás szinte egyidős magával a tevékenységgel, amely azonban éppen ezért sorozatos újrafogalmazást igényel. A szakma újradefiniálása, összetevőinek alapos vizsgálata és a megváltozott körülmények közötti újrakonstruálása aktuális feladat. A történeti kutatások, éppen mert a szakma rétegzettségét, sokszempontú körüljárását képesek felmutatni és kontinuumként ábrázolni, hatékony segítséget tudnak nyújtani az említett folyamatban. A kisebb közösségek kutatása során a társadalmi viszonyhálózatok és cselekvés-összefüggések vizsgálata szükséges úgy, hogy közben szem előtt tartjuk azokat a gazdasági, társadalmi és politikai, vagy akár kulturális feltételeket, amelyekkel együtt, vagy éppen azok ellenében nyilvánulnak meg és fejtenek ki hatást. Vizsgálataim során, a szegedi tanítóképző korabeli működésének feltárásakor a felsorolt hatásrendszer szempontjait igyekeztem érvényesíteni. A korabeli tanítóságról kialakított kép nemcsak a társadalomban, de még a szakmai közönség esetében is szélsőséges álláspontok között mozgott. Alkalmas-e a magyar tanító a kultúráközvetítő, nevelő feladatra? A kérdést sokan, sokféleképp feltették, a „nemzet napszámosa” elnevezéstől az „apostoli” státuszig számtalan címmel ruházták fel az alsófokú iskolák tanítóit. A szegedi intézet 1844-es alapítása oktatástörténeti mérföldkövet jelentett nemcsak Szeged, hanem az egész ország pedagógusképzésében. Az iskola olyan szellemi műhellyé vált, amely szervesen kapcsolódott elsősorban a régió intézményeivel és az ott működő szakemberekkel, de már az első évektől kezdve részt vett a nemzeti szintű szakmai és közéleti diskurzusban. Bárány Ignác, Lubrich Ágost nyomdokain haladva a későbbiekben egészen Bálint Sándorig vagy Becker Vendelig olyan szakmai színvonalat tudott képviselni az intézmény, amely a változó körülmények és nehézségek közepette is alkalmassá tette a pedagógiai szakértelem formálásában aktívan részt vevő oktatói gárda szerepére. A város szellemi arculatának formálásához sikerrel hozzájárultak, az intézet az első időktől kezdve nyitott, együttműködésre törekvő volt: már az alapításkor külföldi tanulmányúton vettek részt, és kifejezték igényüket a minél szélesebb körű tudásmegosztásra. A tanárok aktív, alkotó jellegű közéleti és szakmai tevékenysége szerteágazó volt, a tankönyvírástól kezdve a politikai szerepvállalásig, kultúraszervezésen át a tudományos tevékenységig számtalan területen hatott inspirálóan. Az egyetemmel, a tanárképző főiskolával, a gyakorló iskolákkal, egyházi- és közintézményekkel, magánalapítványokkal, más képzőkkel való folyamatos kapcsolatkeresés során termékenyítő erejű vitáktól sem mentes, de együttműködésre kész, szellemileg élénk közeget teremtettek. Bár a tanári kar képzettsége eleinte változó képet mutatott, korszakunkban már egyértelműen emelkedett, és a tanítóképző-intézeti tanári végzettség megszerzésével magasabb színvonalat ért el. A tanári kar tagjai rendszeresen részt vettek továbbképzéseken, konferenciákon, törekedtek gyakorlatuk tudományos megalapozottságának növelésére. Határozott véleményük volt a tanítóképzés belső tartalmainak és szervezeti kérdéseinek aktualitásairól, ezeket több, országos illetőségű fórumon is megosztották, csakúgy, mint rendszeres értekezleteiken és írásaikban.

A tanári kar eredményességét több ezer Szegeden végzett tanító igazolja: ők többségükben a dél-alföldi régióból érkeztek, magyar anyanyelvűek és katolikus vallásúak voltak, de az intézet diáksága ennél tarkább képet mutatott mind társadalmi hátterüket, nyelvi vagy vallási viszonyaikat illetően. A diákok visszaemlékezései szerint nemcsak a szakmai

felkészítésük történt meg diákéveik alatt, hanem egy olyan szemléletformáló folyamaton is keresztülmentek, amely később meghatározta egyrészt a hivatásukhoz, másrészt a világhoz való hozzáállásukat is. Ehhez a változatos egyesületi élet és tanórán kívüli tevékenységek sora is hozzájárult, csakúgy, mint a maga nemében egyedülálló Magyar Tanítójelöltek Lapja című folyóirat készítésében való részvétel.

Az előírt tanítási tartalmak az évek során sűrűn változtak, a képzőben konstruktív módon viszonyultak a szabályozásokhoz: a helyi tanmenet kialakításával igyekeztek azt a saját képükre formálni, nem kizárólag a pedagógus profiljához, sokkal inkább a helyi gazdaság és társadalom, de legnagyobb mértékben a diákok igényeihez igazítani. A nevelői hivatásszemélyiség formálása állt a fókuszban, az egyes tantárgyak tartalmait és módszertanukat is ennek a szolgálatába állították. A tartalmak és a módszerek mintegy organikus szövedéket alkotva jelenítették meg a szemlélet- és tanítói jellemformáló folyamatot, amelyet a hivatásra nevelés lényegének tartottak. Az itt elsajátítható tartalmak nem voltak egyedülállók, amennyiben országosan előírt és használt tantervek és tankönyvek mentén haladtak, viszont a helyi igényekre történő gyors és intenzív reakció (gazdasági szakoktatás bevezetése, első és sokáig egyedülálló Vezérkönyv kiadása a gazdasági ismeretek oktatásához kapcsolódóan, iskolán kívüli népművelési tanfolyam önálló kidolgozása és engedélyeztetése az elsők között) különösen hatékonyra tette. Az intézet módszertani kultúrája gazdagnak mondható, egyfajta fontolva haladás jellemezte. Nem vetették el a „bevált jót”, de nyitottak voltak az újdonságok iránt és nem féltek alkalmazni az előremutató eljárásokat (cselekedtetés, filmek stb.). A módszertani értekezleten elhangzottak szerint kifejezetten proaktívan viszonyultak az új tudományos eredmények alapján kibontakozó nevelői eljárásokhoz.

Az intézeti oktatás homlokterében a gyakorlati képzés állt, amelyet igyekeztek évről-évre csiszolni, hatékonyabbá tenni, a hospitálások, óramegbeszélések szakmai igényességét növelni. Az Apponyi Kollégium Szegedre helyezése nemcsak újabb kihívást, de szakmai fejlődési potenciált is jelentett, amelyet igyekeztek kiaknázni.

Az iskolai terek és eszközök gyarapodása egyértelműen érzékelhető a vizsgált korszakban, különösen az új épületegyüttes átadása jelentett nagy előrelépést. Bár az épület a kor igényeire szabva készült, felépítésének átgondoltságát bizonyítja, hogy a megfelelő modernizálás után ugyan, de a mai napig középiskola működik benne. A szertárak, könyvtárak ellátottsága a vizsgált korszakban mindig kihívást jelentett, de igyekeztek törekedni a praktikumra, bemutatni és a diákok számára további használatra biztosítani azokat a felszereléseket, amelyekre az életben, tanítói pályájuk során szükségük lesz.

Az intézet katolikus szellemisége és nemzeti elkötelezettsége egyértelműen kimutatható, noha az egyházi főhatóságokkal és az állammal való együttműködés nem mindig volt felhőtlen. Amennyiben viták és súrlódások alakultak ki, az intézet vezetői és tanárai igyekeztek szakmai alapon képviselni érdekeiket, a nevelési célokat és a diákok szempontjait szem előtt tartva, hitbéli vagy politikai jellegű háttérű korlátolt gondolkodásról és cselekvésekről még a kiélezett időszakokban (pl. a Tanácsköztársaság idején) sem tettek tanúbizonyságot. Az egyház és a kormányzat a legtöbb esetben értékelte az itt folyó munkát, nem egyszer összefogtak az ilyen vagy olyan okból (pl. oktatáspolitikai döntések, árvíz, háború stb.) megszűnés szélére került intézmény megmentéséért. Az intézet „szakmai ethosza”, pedagógiai értékvilága, a hivatásra nevelés, a hagyományok tisztelete mellett a modernitásra törekvés folytonos igénye alkotta azt az ötvözetet, amely biztosította életképességét. Elsősorban lokális-regionális hatóköre mellett kiemelendő az itt folyó szakmai tevékenység, pedagógiai tudásformálás, és az ahhoz kapcsolódó eredmények és vélemények több fórumon történő rendszeres megosztása és megvitatása, amely által hozzájárultak az egész tanítói szakma korabeli útkereséséhez, a hivatásról való gondolkodáshoz, a szakmai öndefiníció szélesebb körű újragondolásához is.

5. Irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára VIII. 64. 4.k. Tanári értekezleti jegyzőkönyvek 1914–1927.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára VIII. 64. 5.k. Tanári értekezleti jegyzőkönyvek 1928–1935.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára VIII. 64.a. 1.d. Tantestületi jegyzőkönyvek 1844–1939.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára VIII. 64.b. 4.d. Általános iratok 1914–1929.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára Szegedi Római Katolikus Tanítóképző Iratai Általános VIII. 64.b. 5.d. Általános iratok 1930-1933.

Szeged Csanádi Egyházmegyei Levéltár Egyházigazgatási Iratok Püspöki Hivatal Iratai 1927. 7.d.

Szeged Csanádi Egyházmegyei Levéltár Egyházmegyei Tanfelügyelőség iratai. Elemi népiskolák. Dr. Becker Vendel apátkanonok iratai I.3.b. 7.d.

Szeged Csanádi Egyházmegyei Levéltár Tanítónőképző és Tanítóképző Iratai 1918–1927 VIII.2. 7.d.

Szeged Csanádi Egyházmegyei Levéltár Vass József (1948): A szegedi tanítóképző-intézet első negyven esztendeje 1844–1884 Kézirat. IV.4.b. K 6053

Korabeli források

Becker Vendel (1932): *A tanítóképzés reformja. Tanítóképzés és papnevelés* Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat, Szeged.

Becker Vendel (1934): *Az alsófokú gazdasági szakoktatás problémája és a Szegeden felállítandó „Gazdasági Szaktanítóképző Főiskola”*. Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat, Szeged

Kisparti János (1937): *Népnevelési kérdések*. A Szegedi Tankerület közleményei. Szeged.

Magyar Tanítójelöltek Lapja (MTL) 1928-1938.

Straub Ferenc – Vadász Zoltán (1935): *A számolás és mérés tanításának vezérkönyve kath. tanítók és tanítónők, valamint tanító(nő)képző-intézeti növendékek használatára*. Szent István Társulat, Budapest.

Becker Vendel (1932, szerk.): *A szegedi kir. kath. tanítóképző-intézet értesítője az 1931-32. tanévről*. Szeged. = Értesítő, 1932

Szakirodalom

Csillik László – Gácsér József (1994): *A Szegedi Királyi Katholikus Tanítóképző Intézet Emlékkönyve 1844-1994*. Szegedi Tanítóképzőt Végzettek Baráti Köre, Szeged.

Donáth Péter (2008a). *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből, 1868–1958*. Trezor Kiadó, Budapest.

Fizel Natasa (2018): *A magyar polgári iskolai tanárképzés története (1868–1947): Esély az együttműködésre - Professzionizáció és intézményesülés*. Gondolat, Budapest.

Huszka László (1990): A Szegedi Tanítóképző első negyedszázada (1842-1867) In: Micheller Magdolna (szerk.): *Fejezetek a pedagógusképzés történetéből III. Csongrád megye Magyar Tudományos Akadémia Területi Bizottsága, Szeged*. 90-186.

Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában*. Iskolakultúra, Pécs.

K. Horváth Zsolt (2010): Nullius in verba. Előszó. In: Carlo Ginzburg: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Kijárat Kiadó, Budapest.

Kiss Róbert Károly (2010): Az Apponyi Kollégium szegedi története In: *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola története (1928–1947)*. 143–156.

Németh András (2012): *Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775–1945 Nemzeti fejlődési trendek, nemzetközi recepciós hatások*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Pukánszky Béla (2002b): Reformpedagógia Szegeden a két világháború között In: Németh András: *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*, Osiris, Budapest. 101–120.

Sántha Kálmán (2013). *Multikódolt adatok kvalitatív elemzése*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Simon Zoltán Boldizsár (2010): A historiográfiai reflexió néha öngyilkos vállalkozás. In: Papp Gábor-Szijártó M. István (szerk.): *Mikrotörténelem másodfokon*. L'Harmattan, Budapest.

Somogyvári Lajos (2024): Iskolatörténet – módszertani kihívások és válaszok In: Mohr Szilárd – Berta-Szénási Panna – Nemes-Wéber Zsófia: *Iskolatörténeti mozaikok A 2023. június 16-án Veszprémben a VEAB székházában megrendezésre kerülő Iskolakép Konferencia tanulmánykötete*. PTE KPVK, Szekszárd.

Szijártó M. István (2003): A mikrotörténelem. In: Bódy Zsombor-Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, Budapest.

Szijártó M. István (2021): *A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*. Ráció Kiadó, Budapest

Tóth Gábor (1996): *A magyarországi tanítóképző-intézeti tanárképzés története. Apponyi Kollégium*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.